

OORLOG IN EN OM GROU 1940-1945

Ulke Brolsma

OORLOG

IN EN OM

GROU

1940-1945

NOORDBOEK | GORREDIJK

Ik draag dit boek op aan Liesbeth Bekkering-Van der Meer. Zij was de initiator voor de uitgave van de Nederlandse vertaling van mijn boek. Dank zij haar is dit project van de grond gekomen en voltooid.

ULKE BROLSMA

Dit boek is eerder verschenen in het Fries onder de titel *Oarloch yn en om Grou*

NUR 693

ISBN 978-90-5615-566-7

© 2019 Ulke Brolsma

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

www.noordboek.nl

INHOUD

	INLEIDING	7
	PROLOOG	10
HOOFDSTUK 1	Grou, een dorp in waterland	13
HOOFDSTUK 2	Verzet en verraad	51
HOOFDSTUK 3	Halbertsmavilla bezet	69
HOOFDSTUK 4	Aktion Grou	103
HOOFDSTUK 5	Nachtmerries in het Burmaniahuis	136
HOOFDSTUK 6	Grou bevrijd	172
HOOFDSTUK 7	Na de bevrijding	179
HOOFDSTUK 8	Verzetsman of verrader?	202
HOOFDSTUK 9	Waarom Aktion Grou?	205
	EPILOOG	208
	NAWOORD	214
	ARCHIEVEN	216
	LITERATUUR	216
	BIJLAGEN	219
	BIJ DE NEDERLANDSTALIGE EDITIE	223

FOTO OMSLAG

Het is 15 mei 1945. Voor de kade liggen vijf aken afgeladen met Duitse soldaten. Krijgsgevangenen, die op weg zijn naar hun vaderland. De aken kwamen vanaf Jirnsum over de Grou en hebben aangelegd om water in te nemen. De gemeente helpt daarbij. De brandweermannen hebben de slangenwagen uit de Waach bij het Grien gehaald. Hij krijgt op de hoek van de kade een plek, de Duitsers worden verzorgd. Wat opvalt is dat er maar weinig bewaking is.

De Grousters waren op de hoogte van de komst van de aken. Een grote menigte heeft zich verzameld om te zien hoe het 'Herrenvolk' zich gedraagt. Ook bij de houtfabriek van Halbertsma loopt een grote groep mensen naar de kant om het spektakel te volgen.

Rode Kruisschepen met Duitse krijgsgevangenen passeren Grou

Foto: Cobie Douma (1914-2001) / nfa, collectie Nederlands Fotomuseum

INLEIDING

Over Grou in oorlogstijd is tot nu toe maar één boek verschenen: *In Stormgetij! Leven en verzet in Idaarderadeel tijdens de bezettingsjaren 1940-1945*, geschreven door J.P. Wiersma. Een uitgave in 1948 van de Stichting 1940-1945, afdeling Idaardera-deel. De 5.000 exemplaren werden gedrukt bij drukkerij Friso, het bedrijf waarvan mijn vader eerst compagnon, later ‘baas’ werd en waar wij vanaf 1950 boven woonden. Als kleine jongen zag ik de laatste exemplaren van *In Stormgetij* liggen. Veel later las ik het boek. Interessant, maar lang niet altijd, en daar bleef het bij. De oorlog was voor mij iets uit een vreemde tijd, zo lang geleden, maar hij was er toch altijd wel ergens in een klein hoekje. Dat veranderde toen ik voor mijn werk bij de gemeente Wageningen de opdracht kreeg de jaarlijkse herdenking van de capitulatie te organiseren. Toen kwam die oorlog elk jaar opnieuw weer tot leven.

In opdracht van de gemeente Wageningen schreef ik toen mijn eerste oorlogsboekje, *Wageningen 1940-1945*. Mijn tweede oorlogsboek *Een slagje hier en daar: De Tiendaagse Veldtocht van Hessel Brolsma* uit 2006, ging over mijn betovergrootvader Hessel Brolsma die in 1830 tegen de Belgen ten strijde trok. En passant zocht hij ook een mooi veldje uit om daar aardappels uit de (uiteraard) Belgische grond te halen. Oorlogsbuit. Aanleiding voor *Oorlog in en rondom Grou* was het boek van Jan Brokken over zijn geboorteplaats Rhoon, *De vergelding*. Een indrukwekkend verhaal. Toen ik het boek uit had, kreeg ik het idee om een verhaal te schrijven over de oorlog in Grou.

Mijn geboortehuis staat in Grou. Mijn vader werkte als drukker bij het *Volksblad voor Friesland*, de krant die door veel rode Grousters werd gelezen. Op 2 november 1940 kreeg hij ontslag en vier weken loon. Vier weken om snel een nieuwe baan te zoeken. Dat duurde niet lang, hij had zo weer een, nu bij drukkerij Miedema in Leeuwarden. Hij moest in ploegen-dienst werken en dag en nacht boterwikkels drukken. Vreselijk vond mijn vader dat werk. Hij wilde iets anders. En dat lukte

door zich als compagnon in te kopen bij de Grouster firma Van der Spoel & Co, een drukkerij met boekhandel. In de drukkerij werkten vijf man. Eigenaar van de zaak was J. Gerritsen die er graag iemand bij wilde hebben, iemand die ook geld inbracht. De zaak liep op dat moment niet zo geweldig, er moesten misschien wel mensen worden ontslagen.¹

Door het verdwijnen van *Het Volksblad* en na het rotwerk bij drukkerij Miedema, kwamen mijn vader en moeder op de Stationsweg wonen in een huis van Abe Kooiker. De tuin stond vol met vruchtbomen, de huur bedroeg 4,75 gulden per week.

Voor dit boek heb ik meerdere archieven bekeken. Ik had toegang tot stukken waar Wiersma voor een deel geen weet van had. De inzage van al dat papierwerk heeft mij veel nieuwe inzichten opgeleverd. Aan de andere kant kon Wiersma, zo kort na de oorlog, spreken met de mensen die erbij waren geweest. Voor die informatie heb ik dankbaar gebruik gemaakt van zijn boek.

In de herfst van 2013 ging ik aan de slag met mijn onderzoek. Daarvoor heb ik een behoorlijk aantal dagen doorgebracht in de archieven van Tresoar in Leeuwarden, dat van het Historisch Centrum Leeuwarden, het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) in Amsterdam en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) in Den Haag. Is speuren in archieven vervelend werk? Helemaal niet, het is spannend, het doet soms pijn. Het pakt je, om het zo maar eens te zeggen, bij de strot. Je leert je eigen dorp, de bewoners, de hoofdrolspelers, bijna allemaal bekenden voor mij, op een heel andere manier kennen.

Voor dit boek kon ik gebruik maken van verschillende dagboeken. Dat waren gouden cadeaus. Juist die dagboekantekeningen brengen het leven in de oorlog dichtbij. Het is net alsof er een luikje wordt opgezet naar de tijd die al zo lang achter ons ligt. Je bent er plotseling even heel dichtbij. Met name het dagboek van de jonge Otte Schuurmans geeft een

1 Memoriael 1938 – 1948. Dagboek L. Brolsma en Antje Brolsma-Slot.

mooi beeld van het leven in die tijd. Ik ben de mensen, families, die mij hun dagboeken geleend hebben dankbaar. Naast de dagboeken van Otte Schuurmans had ik de beschikking over die van Louw Atema, Liuwe Brotsma, Hindrik van der Mei, A. Bijlsma-de Boer en Okje Eizenga. Daarnaast interviewde ik twintig personen die de oorlog hebben meegemaakt. Ik heb veel gehoord, maar lang niet alles, hoe interessant soms, voor dit boek gebruikt. *Oorlog in en rondom Grou* is het verhaal over een dorp met goede mensen, foute mensen, ‘grijze’ mensen. En natuurlijk: de helden.

In dit boek is er plaats voor een aspect dat bij Wiersma minder aan de orde komt: verraad. Op 2 en 3 maart 1945 is bij een razzia bijna het gehele verzet in Grou door de Duitsers opgepakt. Tijdens de verhoren schrokken de Grousters behoorlijk, want de Duitsers wisten wel erg veel over het Grouster verzet. Ze konden, ze wilden het niet geloven. Was er sprake van een verrader? Op die vraag is nooit een echt antwoord gekomen. Er is natuurlijk wel van alles verondersteld, er zijn ook namen genoemd. Kan ik in dit boek de man of vrouw aanwijzen die het Grouster verzet verraden heeft? Dat kan ik niet. Of misschien toch wel? In het boek van Wiersma, *In Stormgetij*, hebben alle verzetsstrijders een schuilnaam. Het zijn er veel. Maar er is één man die in *In Stormgetij* niet genoemd wordt. En dat is met opzet. Het gaat hierbij om het hoofd spionage/inlichtingendienst van het verzet in district IX (de gemeenten Rauwerderhem, Idaarderadeel en Utingeradeel), Arjen de Leeuw. Een positie waarin je boven alle verdenking verheven bent. Is hij de Judas?

Ulke Brotsma
juni 2019

'Fryslân Grouw', de boot waarmee Arjen de Leeuw en Arjen Bakker op 1 maart 1945 naar Huizum vluchten

PROLOOG

De motorboot van de Grouster schipper Duiker koerst donderdag 1 maart 1945 van de Grou naar de Galle. Aan boord zijn twee passagiers: Arjen de Leeuw, hoofd spionagezaken en zijn vriend Arjen Bakker. Ze zijn op weg naar Huizum, Jacob Marisstraat 14, het huis dat Arjen de Leeuw voor een deel huurt en waar Arjen Bakker met zijn vader en moeder woont. Het vertrek vindt met de grootste spoed plaats omdat De Leeuw zich bedreigd voelt door boer J. Stelwagen die in de Blieken woont en waar Arjen de Leeuw ondergedoken is. Stelwagen verspreidt het gerucht dat Arjen de Leeuw in het verzet zit. Stelwagen vertelt het ‘gerucht’ door aan zijn buurman, boer Hofstra, en die is zo aardig om Arjen de Leeuw op de hoogte te brengen van zijn ‘ontmaskering’. Hij voelt zich niet langer veilig op zijn onderduikadres en ontvlucht Grou, bang voor verraad. Een dag voor zijn vertrek zoekt hij Sikke Bangma op, commandant van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS) Grou en samen met hem besluit hij dat het beter is om te vertrekken. Nog een paar uur te gaan en de arrestaties in Grou barsten los. Een vreemd toeval, of misschien ook geen toeval, maar niet lang na het vertrek van De Leeuw worden twee onderduikers bij Stelwagen gearresteerd.²

Op vrijdag 2 en zaterdag 3 maart 1945 worden bij razzia’s in Grou ongeveer twintig mensen opgepakt door de Duitsers.³ Allemaal Grousters die ervan worden verdacht hulp te hebben geboden bij het vervoeren van wapens die in december 1944 bij Aldeboarn uit de lucht vielen. Sommigen weten te ontkomen.

-
- 2 De Leeuw ontkent later dat hij erbij betrokken was, hij had er ook geen idee van dat er juist op diezelfde boerderij, waar hij nota bene ondergedoken zat, nog twee onderduikers waren.
 - 3 Pieter Sijtema, Boy Engelhard, Sikke Bangma, Douwe Bangma, Nelly Kos, mevrouw Halbertsma, Hidde Halbertsma, Pieter Goslik Halbertsma, Bouke van der Pal, Jaap Hylkema, J.C.A. Zwaag, Hendrik van der Meer, Renze van der Meer, Piet Eizenga, Fokke de Boer, Jochem Hellinga. En later nog Arjen de Leeuw en zijn vriend Arjen Bakker.

Gabe Bangma, zoon van Douwe Bangma, NBS-commandant van Idaarderadeel, concludeert dat alle gearresteerden in Grou bekenden zijn van Arjen de Leeuw. De Leeuw kent als enige het adres van Gabe, die toen niet meer in zijn ouderlijk huis woonde. Hoe merkwaardig dat de Sicherheitsdienst bij juist dat adres komt opdagen om hem te arresteren. Gelukkig is Gabe niet thuis.

Is Arjen de Leeuw de grote, stille verrader van het Grouster verzet? In 1940 is hij een bekende nazi, loopt in partij-uniform door Leeuwarden, hij heeft in zijn kamer in Huizum het portret hangen van de Führer en roept 'heil' tegen vrienden die niet van de partij, de NSB zijn. Hij is een aanhanger van de nieuwe orde. In 1944 werkt dezelfde Arjen de Leeuw in Grou voor het verzet. Hij wordt zelfs hoofd inlichtingendienst van district IX, dat uit Idaarderadeel, Utingeradeel en Rauwerderhem bestaat. Verzetmensen zijn zeer tevreden over zijn informatie. Ze zijn blij dat hij er is. Maar is deze keuze voor Arjen de Leeuw de beste?

Grou, een dorp in waterland

Het is 31 augustus 1939. Nederland viert Koninginnedag. Overal waaien de wimpels, de vlaggen, de verjaardag van koningin Wilhelmina is een feestelijk hoogtepunt voor het gehele land. Behalve voor één plaats in Nederland: Grou. Op de toren van de Sint Pieter wappert geen vlag. In Grou gebeurt helemaal niets: geen spelletjes, geen koekhappen of in zakken rondspringen. Grou is rood en socialisten willen niets te maken hebben met het koningshuis. Hoe lang geleden is het nog maar dat de grote leider Pieter Jelles Troelstra zijn beweging opriep om de revolutie te beginnen en de Oranjes te dumpen? Nee, Grou viert wel feest, maar dan op de dag die bij dit rode fort past: 1 mei. Dan komt het volk van de drie grootste industriële fabrieken, de houtfabriek van Halbertsma, de zuivelfabriek en de ijzerfabriek Van der Made&De Vries overeind. ‘Ontwaakt verworpenen der aarde’ is het lied dat in de straten van Grou te horen valt. Er is een 1 mei-optocht en er wordt, op ‘Het Groen’ vrolijk rond de 1 mei-boom gedanst.

In 1939 is de ijzerfabriek Van der Made&De Vries met ongeveer 70 arbeiders een belangrijke werkgever. Er is niets meer van over. Alles afgebroken. Het terrein van de houtfabriek Halbertsma ligt in 1939 aan weerszijden van de Grou. Iedere ochtend om half acht bast de zware fabriekspijp over het dorp, 300 werknemers weten dan dat ze weer boomstammen mogen schillen, deuren in elkaar zetten, naaidozen fabriceren en bedden timmeren voor de Duitse Wehrmacht. In 1939 zijn er dertien bakkers aan het werk om de Grousters te voorzien van hun dagelijkse porties brood. Zeven slaggers hebben dagwerk om spek, hamlappen en andere delicatessen uit het lijf van hun slachtvee te snijden en voor de Grouster consumptie klaar te maken. Ook het aantal winkels is

Luchtfoto van Grou rond 1950, een klein dorpje, maar er is groei. Tussen de Kanaalstraat en de mr. P.J. Troelstrawei wordt na de oorlog gebouwd. In de oorlog stond hier bijna niets

